

100. Yıl th Anniversary ÇANAQQALE

Bundan yüz il önce, 18 mart 1915-ci il – 9 yanvar 1916-cı il tarixləri arasında gerçəkləşən Çanaqqala savaşı I Dünya müharibəsi zamanı Osmanlı İmperatorluğu ilə Antanta bloku üzrə müttəfiqlər (Britaniya, Fransa, Kanada, Avstraliya və Yeni Zelandiya) arasında dənizdə və quruda baş verib. I Dünya müharibəsi zamanı Avropa cəbhələrindəki hadisələrin inkişafı İngiltərə və Fransanın müttəfiqləri Rusiyani dəstəkləmək məcburiyyətində qoydu. Fransa və İngiltərənin bu dəstəyi təmin etməsi üçün dörd yol var idi. Şimal dənizi ilin çox böyük hissəsində buz bağladığına görə, su yolu nəqliyyatına imkan vermirdi. Baltik dənizi isə alman donanmasının nəzarətində idi. Avropanın mərkəzindən keçən quru yoluna da Almaniyə nəzarət edirdi. Dördüncü yol isə Osmanlı dövlətinin nəzarətində olan boğazlardan keçən dəniz yolu Çanaqqala və İstanbul idi. Müttəfiqlər bu istiqamətdə artıq zəif hesab etdikləri Osmanlı İmperatorluğunun paytaxtı İstanbulu ələ keçirməyi ən uyğun variant hesab edirdi. Bununla da Rusiyanın dəstəklənməsi mümkün olacaqdı, həm də Osmanlı dövlətinin məğlubiyyəti ilə Almaniyə müttəfiqini itirəcəkdə. Tarixi mənbələrdə də qeyd edildiyi kimi, qələbə çalacaq-ları təqdirdə türklərin idarəsində olan Süveyş kanalı ingilis və fransızların Uzaq Şərqi nəqliyyat yolunu təmin edəcəkdə. Rusiya ilə Qara dəniz üzərindən dəniz nəqliyyatının açılmasının iqtisadi və strateji önəmi də böyük idi.

19 fevral 1915-ci ildə müttəfiq qüvvələrin döyüş gəmiləri Osmanlı sahil qüvvələrini bombalayaaraq ilk Çanaqqala hücumunu başlamış oldu. 16 döyüş gəmisindən ibarət nəhəng donanma Çanaqqalanı keçməyə çalışdı. Lakin türklərin "Nüsrət" adlı mina gəmisinin boğazın Asiya tərəfinə minalar düzməsi düşmənlərin itkisinə səbəb oldu. İngilislər tərəfindən mina təmizlənməsinə edilən cəhdlər nəticə vermədi. Osmanlı ordusunun toplardan açdığı atəş onları geri çəkilməyə vadar etdi. İngilis və fransızların üç döyüş gəmisini minalara toxunub sulara qərç oldu. Dənizdə böyük hərbi itki verən Antanta silahlı qüvvələrinin məğlub olması türk əsgərini daha da ruhlandırdı. Dənizdən İstanbula yol aç bilməyən müttəfiq qüvvələrin komandanlığı Çanaqqaladakı türk sahil topçu batareyalarını ələ keçirmək üçün yeni bir plan gündəmə alır. Bu plan çərçivəsində hazırlanan Britaniya, Kanada, Fransa və Anzak (Avstraliya və Yeni Zelandiya) orduları 25 aprel 1915-ci il sübh

Çanaqqala savaşı –

tezdən Gelibolu yarımadasının güneyində altı nöqtədə quruya çıxarıldı. Beləliklə, quru əməliyyatlarına başlayan müttəfiqlər Seddülbahir və Arıburnu sahillərində bir qədər irəliləyə bilsələr də, türklərin sərt və inadlı müdafiəsini yara bilmədilər və zaman-zaman qarşılıqlı hücumların sonunda Gelibolu yarımadasının işğalında bacarıqlı ola bilmədilər. Qeyd edək ki, düşmənin qurudan da hərbi əməliyyata başlayacağı əvvəlcədən istisna edilmirdi. Türk ordusu komandanlığının bununla bağlı keçirilən müşavirəsi düşmənin hansı istiqamətdən quruya qoşun çıxarmaq fikrini dəqiqləşdirilməsi idi.

Ordu komandanı Mustafa Kamal Paşa müşavirədə Seddülbahirdən, alman general Von Sanders isə Bolayır və ya Anadolu istiqamətlərindən düşmənin quruya qoşun çıxaracağını söyləyirdilər. Sanderesin dediyi adıçəkilən istiqamətdə də hərbi qüvvələr yerləşdirilir. Amma düşməni Mustafa Kamalın bildirdiyi, Seddülbahirdən quruya qoşun çıxarmağa başlayır. Aprelin 25-də həmin istiqamətdə quruya çıxarılan müttəfiq qüvvələrlə türk ordusu arasında o dövrün ən qanlı döyüşləri gedir. Türk əsgərləri olduqca az idi. Mustafa Kamal Paşa bunu görüb, Kocaiçmen və Conbayırdakı azsaylı əsgərlərinə son nəfəsə kimi döyüşməyi və geri çəkilməməyi əmr edir. Bunu gören Mustafa Kamal Paşa onlara süngünü tüfəngə taxmağı əmr edir.

Bu arada Mustafa Kamal Paşaya Anafurtalar cəbhəsində orduya rəhbərlik et-

250 bin askerimizi şehit verdığımız bu topraklarda şehidin kanı vardır ve bu hiçbir zaman unutulmamalıdır. Gelecek nesillere anlatılarak destanımızın yaşatılması ve bizim için canından vazgeçenler için bu vatanın korunması boynumuzun borcudur.

H. Atatürk

mək tapşılır. Bu cəbhədə vəziyyət ağır olaraq qalırdı. Düşməni sıraları ard-arda Conkbayıra tərəf irəliləyirdi. Lakin türk əsgərlərinin müqavimətini qıraraq İstanbulu və boğazları tutmaq niyyətini həyata keçirə bilmədi. Arıburnu, Qabatəpə, Seddülbahir, Qumqala, Beşikə, Bolayır, Conbayır və Anafurtalarda gedən döyüşlərdə hər iki tərəf çoxlu sayda itkilər verdi. Bu qızgın döyüşlərə davam gətirməyən düşmənlər 1915-ci il dekabr ayının 19-20-də Anafurtalar və Arıburnu, 1916-cı il yanvar ayının 8-9-da isə Seddülbahir cəbhələrindən qoşunlarını geri çəkdi. Artıq bu onların məğlubiyyəti demək idi. Bu savaşılda Türk ordusu 250 min şəhid verdi. Düşməni də döyüşlərdə təxminən bu qədər itki verdi.

Çanaqqalada döyüşən və əslən Avstraliyanın və Yeni Zelandiyanın yerli əhalisindən olan əsgərlər döyüşlərdə türklərin onlarla insancasına davrandıqlarından çox mütəəssir olmuşdular. İngilislər tərəfindən anzaq adlandırılan əsgərlər sonralar müxtəlif mətbu orqanlara verdikləri müsahibələrində deyirdilər: "Bizi "Barbar" türklər hamını qırmaq istəyir" adı altında Çanaqqala cəbhəsinə göndərdilər. Amma biz onların alicənab insanlar və düşmənlərinə belə rəhm edən cəsur döyüşçülər olduğunu gördük. Onlar döyüşlərarası fəsilələrdə bizdən son damla sularını və ərzaqlarını belə əsirgəmidilər".

Bu gün də babalarının şirin və kövrək xatirələrini qəlblərində yaşadan avstraliyalıların və yeni zelandiyalıların nəvə-nəticələri deyirlər: "Dünyada türklər qədər alicənab bir millət və alicənab döyüşçülər yoxdur". Çanaqqalada türklərin alicənablığına heyran olaraq qoluna türk bayrağını döydürən bir avstraliyalı 1957-ci ildə Nyu-Yorkdakı xəstəxanalardan birində türk həkimlə rastlaşır və deyir: "Bu dünyada türklərdən böyük və alicənab insanlar görmədim". Xərçəng xəstəsi olan bu avstraliyalı Çanaqqala savaşından 41 il sonra islamı qəbul edərək müsəlman olur. Ölərkən Ömər adı ilə kəlməyi-şəhadət gətirərək Allahın rəhmətinə qovuşur.

Çanaqqala savaşı türk əsgərlərinin göstərdikləri igidliklər düşməni generallarını, siyasət və dövlət xadimlərini belə hey-rətə gətirmişdi. XX əsrin ən böyük siyasətçilərindən biri olan Çörçil: "Türklər Çanaqqalada ən müasir silahlarla təchiz edilmiş güclər qarşısında bir qala kimi dayanmışdılar", ingilis generalı Oqlander isə: "Türk əsgərlərinin döyüşdə göstərdikləri igidliklərin nəzərə alınmaması ingilislər üçün fəlakət oldu". General Tavshend isə türk əsgəri haqqında belə deyirdi: "Avropada elə bir əsgər yoxdur ki, türklərlə müqayisə edilə bilsin. Misal üçün, Gelibolunu göstərmək istəyirəm. Orada bizim gəmilərdən açdığı-mız atəş nəticəsində əsgərlər yerlə-yeksan oldu. Türklər deyil, başqa millətdən olan əsgərlər olsaydılar, buna dözməyərək sənəqləri tərk edərdilər. Amma türk əsgərləri sona kimi bu cəhənmədəki mövqelərini tərk etmədilər".

Birinci Dünya müharibəsindəki bu tarixi zəfəri türk millətinin yenilməz olduğunu bir daha təsdiqlədi. Çanaqqala savaşı müharibələr tarixinə öz misilsiz adını yazdı. Bu savaşılda türklər bir daha dünyaya öz döyüş əzmlərini sübut etdilər. 1915-ci il avqustun 17-də Çanaqqaladakı ingilis baş komandanı general Hamilton bu savaşıin əhəmiyyətini, onu idarə edənləri yazdığı məlumatda Mustafa Kamalı belə tərifləyir: "İngiltərə Hərbi Nazirliyinə, nə üçün geriye çəkildiyimizi soruşursunuz, bütün gerçəyi bütün açıqlığı ilə sizə bildirmək istəyirəm: müharibədə çox cəsuruqla döyüşən, ən yaxşı idarə edilən əsl türk ordusunun və polkovnik Mustafa Kamal kimi dahi bir komandirin qarşısında dayanırıq. Bunu heç bir zaman unutmayaq".

İşğalçıları ölkədən çıxaran Mustafa Kamal Paşa 1923-cü il iyulun 23-də İsveçrənin Lozanna şəhərində imzalanan sazişlə ölkəsinin qələbəsini təmin edərək 29 oktyabrda Türkiyə Cümhuriyyətini elan etdi.

Şükür ƏLİZADƏ,
"Respublika".